

ПУБЛІКАЦІЇ

Іван Бажинов

НЕВІДОМА ШЕВЧЕНКОЗНАВЧА СТУДІЯ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПЕДАГОГА І НАРОДОЗНАВЦЯ

Володимир Олександрович Щепотьєв належав до когорти активних діячів культури першої половини ХХ-го століття, що багато зробили для духовного відродження українського народу і саме за це стали жертвами більшовицького кривавого терору. Їм'я цієї щедро і всебічно обдарованої людини спочатку було викреслено з ужитку як “ворога народу”, “буржуазного націоналіста”, а відтак тривалий час було забутим чи напівзабутим навіть серед фахівців, не кажучи вже про широкий читацький загал. Лише наприкінці 80-их років і особливо в умовах державної незалежності ця постать почала привертати до себе увагу дослідників та журналістів, унаслідок чого протягом останніх кількох років з'явилося декілька публікацій у масовій пресі та у спеціальних збірниках і подовжуваних виданнях¹.

Народився В. О. Щепотьєв 25 жовтня (7 листопада) 1880 р. у Полтаві в сім'ї службовця. У родині панувала атмосфера зацікавлення мистецтвом, літературою, театром, музикою, народною піснею, зокрема і особливо українською. Початкову освіту він здобув у духовному училищі. Далі навчався у Полтавській духовній семінарії, по закінченні якої його, як відмінника, було направлено стипендіатом Полтавського губернського земства у Петербурзьку духовну академію, де він закінчив відділ словесності 1904 р. У семінарії та особливо в духовній академії вивчалось широке коло соціальних та філологічних дисциплін. Паралельно з теологією та філософією велика увага приділялася вивченню іноземних мов, літератур різних народів і епох, історії мистецтв, музиці та співам. Усе це відповідало нахилам і внутрішнім потребам обдарованого юнака з широкими культурними, літературними та музичними запитами й зацікавленнями. Крім латинської, давньогрецької та церковнослов'янської, він опановує французьку, німецьку та польську мови, зачитується творами українських, російських, західноєвропейських та інших письменників, захоплено вивчає основи теорії музики, співає в академічному хорі, сам пробує писати вірші та складати до них мелодії, удосконалюється у грі на кількох музичних інструментах. Водночас бере активну участь у культурно-громадському житті українського студентського земляцтва та петербурзької Громади, зокрема у святкуванні шевченківських днів у столиці, пише дописи про це у полтавські газети. Повернувшись у Полтаву, він стає учителем російської мови і словесності в єпархіальній дівочій школі, паралельно викладає цю ж дисципліну у музичному училищі при Полтавському відділенні Російського музичного товариства. Одразу ж включається в

громадське та культурно-мистецьке життя рідного міста. В 1905 р. провадить велику роботу у справі організації Полтавського відділення Все-російської спілки вчителів. У цей час розпочинається його науково-дослідницька діяльність у галузі історії, археографії, археології, етнографії, фольклористики, краєзнавства, статистики, бібліографії тощо. Поглибленню наукових зацікавлень у згаданих дисциплінах сприяло його знайомство, а відтак і активна співпраця з такими видатними громадсько-культурними діячами та ученими як історики В. Пархоменко, Л. Падалка, І. Павловський, археолог Рудинський, лікар А. Мальцев, статистик Ротмістров, агроном В. Королів та ін. Він стає членом Полтавської ученої архівної комісії, у діяльності якої бере найактивнішу участь. На цей час припадають перші його наукові публікації у журналі “Киевская старина”. Разом з І. Павловським та А. Яворським він склав систематичний покажчик змісту цього українознавчого видання.

На сторінках журналу та збірників праць Полтавської ученої губернської архівної комісії з'являються його перші розвідки з етнографії, фольклористики, історії української літератури та краєзнавства: “Главные темы религиозно-песенного творчества украинского народа в христианский период”², “Демократические симпатии И. П. Котляревского: (К 50-летию со дня освобождения крестьян)”³, “Книжный вариант одного из народных рассказов А. П. Стороженко”⁴ та ін.

Окремими виданнями виходять нарис про життя і творчість композитора М. В. Лисенка⁵ та збірник українських народних пісень, записаних ученим переважно з голосу матері Марії Григорівни Щепотьєвої, уродженої Миц та тітки Тетяни Григорівни Гармаш, що мешкала в містечку Великі Будища, де він часто проводив свої канікули⁶.

Поруч з викладацькою та науково-дослідницькою діяльністю молодий учений провадить інтенсивну просвітницько-пропагандистську, популяризаторську роботу серед населення міста та губернії. Як член музичного товариства “Боян”, він виступає з лекціями перед концертами різних хорових колективів. Коли у березні 1913 р. громадськість Полтави відзначала першу річницю від дня смерті Лисенка, доповідь про життя та діяльність композитора зробив В. Щепотьєв. Ця промова склала основу згаданої брошури, присвяченої композиторові. Особливо плідно співпрацював Володимир Олександрович з хоровою капелою композитора та диригента Ф. М. Попадича, з якою він побував у багатьох містах і селах Полтавської губернії, виголошуючи різноманітні лекції та реферати про українську музику, народні пісні та думи, про окремі музичні інструменти, про зв'язок пісенної творчості з народним життям⁷.

Ще більшого розмаху набуває діяльність Щепотьєва у добу національно-культурного відродження, що розпочалася було після повалення самодержавства. У цей час він працює професором Полтавського учительського інституту і водночас його запрошено читати лекції на історико-філологічному факультеті Харківського університету, виступає з лекціями та популярними бесідами з питань літератури, мови, культури, історії, краєзнавства, музики, здійснює численні турне з тим же хором Федора Попадича, капелою бандуристів В. Кабачка, Кременчуцькою хоровою капелою імені Лисенка тощо. У цей час учений багато сил та енергії віддає громадським справам, бере участь у діяльності полтавських громадсько-культурних товариств та об'єднань, виступає одним із засновників Українського наукового товариства дослідження пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині, на засіданнях якого він виголосив кілька ґрунтовних доповідей. Наслідком цієї невтомної і бурхливої діяльності ученого стали численні його публікації з питань літератури, історії, етнографії, музики, краєзнавства та ін. Двома виданнями виходять його науково-популярні “Розмови про українських письменників. Частина I:

Від найдавніших часів до 60-х років XIX ст. — Полтава: Просвіта, 1918; Те ж саме, 2-ге видання, 1919), друкуються статті на різні теми в періодичній пресі.

Напружена творча праця Щепотьєва як ученого-дослідника, літературознавця, етнографа, фольклориста, мовознавця, музикознавця набуває ще ширшого масштабу у 20-х роках. Визнанням його наукового та громадсько-культурного авторитету було обрання ученого ректором Полтавського інституту народної освіти, що був утворений на основі об'єднання учительського інституту та історико-філологічного факультету Харківського університету, в якому він читав курс лекцій з історії української та зарубіжної літератур, а також мовознавства. Коли 1924 року Українське наукове товариство досліджування пам'яток старовини та мистецтва було перетворено на Наукове товариство при Всеукраїнській академії наук, завдяки чому воно по суті набувало статусу філіалу ВУАН, головою його було обрано професора Щепотьєва. Водночас він стає постійним членом академічних Етнографічної комісії та Комісії у справах видання класиків української літератури.

В академічних виданнях друкуються розвідки ученого з історії літератури, фольклористики, з питань охорони пам'яток культури та мистецтва, архівної справи тощо. Щепотьєв бере жваву участь у мистецько-театральному житті Полтави. Зокрема, він був одним з організаторів театральної студії, різних мистецьких колективів та аматорських гуртків. З ім'ям Щепотьєва пов'язана така цікава сторінка в історії української літератури та культури, як переклад українською чужомовних текстів — поетичних та драматичних. У 1919–1926 рр. у Полтаві діяла опера. В. О. Щепотьєв, як великий ентузіаст українізації і як людина з неабияким поетичним хистом, перекладає для оперної сцени лібретто таких славнозвісних опер як “Фауст” Гуно, “Паяци” Леонкавалло (обидві 1919), “Галька” Монюшка (1920), “Мадоннине намисто” Феррарі (1925). У середині 20-х років ці переклади були ним ґрунтовно доопрацьовані та відредаговані для столичного Харківського оперного театру⁸ і виконувалися зі сцени цього та інших українських театрів аж до 1940 р.⁹ Крім згаданих опер, Щепотьєву належать також переклади лібретто популярних російських опер, серед яких в першу чергу слід назвати опери улюбленого ним Чайковського “Євгеній Онегін”, “Пікова дама” та “Черевички”. Йому також належать переклади багатьох фрагментів з інших опер, арій, монологів, речитативів, дуетів, романсів та творів інших жанрів пера композиторів Арєнського, Даргомижського, Серова, Мусоргського, Римського-Корсакова, Бородіна, Кюї, Танєєва, Рахманінова, Рубінштейна, Каліннікова, Гайдна, Моцарта, Бетховена, Шуберта, Бізе, Масне, Пучіні, Верді, Гріґа та ін.¹⁰ Зробив він і кілька перекладів українських композиторів російською мовою, зокрема пісні, романси, хори Ф. Попадича, Я. Степового та О. Кошиця.

В той час, коли творчість Щепотьєва як ученого-дослідника, педагога, поета і композитора досягла найвищого розвитку, його кар'єра раптово і грубо обривається: 19 березня 1929 р. він був заарештований органами ДПУ у зв'язку із сфабрикованим процесом так званої “Спілки визволення України”. Як одному з найавторитетніших діячів науки і культури серед полтавської інтелігенції, йому інкримінувалося створення у Полтаві осередку контрреволюційної організації. Внаслідок процесу його було засуджено на три роки заслання за межі України з позбавленням політичних прав. Це покарання він відбував в Алтайському краї у містечку Славгороді, де працював викладачем російської мови і літератури в сільськогосподарському технікумі. Очевидячки, він був спантеличений порівняно “м'яким” присудом і не цілком усвідомлював тієї обставини, що процес над фіктивною організацією, одним з керівних і активних

Володимир Щепотьєв.
Фото, 1925.

членів якої його зробили, був лише початком запланованої заздалегідь широкомасштабної акції на тотальне винищення української інтелігенції. Декому з тих, хто це усвідомив, вдалося вижити саме завдяки тому, що трималися подалі від України і уникали будь-яких контактів з усім українським.

Щепотьєв же, перебуваючи на засланні разом з дружиною, живе мрією про повернення на Батьківщину. Він намагається підтримувати зв'язки з Академією наук, надсилає до Етнографічної комісії записи місцевого фольклору, рецензії та огляди праць з етнографії, сподіваючись повернутися до улюбленої наукової діяльності. Пропрацювавши рік після закінчення терміну заслання, він у 1934 р. повертається до рідного краю, аби переконатися, що його тут не вельми чекали. Жити у Полтаві йому забо-

ронено, а займатися педагогічною та науковою працею й поготів. Він поселяється у селищі Веприку поблизу Гадяча, де працювала лікарем його дочка. З огляду на ситуацію йому слід було припинити, перечекати... Але він, сповнений енергії, творчих сил і бажання нести у маси світло культури, обирає, здавалося б, найскромнішу з можливих посад: стає культпрацівником у сільському клубі, організовує самодіяльний драматичний гурток, з яким ставить п'єси "Наталка-Полтавка" та "Пошились у дурні" і навіть... оперу "Запорожець за Дунаєм"! До того ж у 1936 р. він пише лірико-комічну оперу на власний текст "Семінаристи", з життя бурсаків. Опера ця, витримана в манері Нішинського та Аркаса, була по суті романтичною мандрівкою автора в свою безжурно-щасливу юність, таку контрастну щодо суворої радянської дійсності 30-х років. Звичайно ж, така активність політичного "лишенця" не могла бути не поміченою: усякий інтерес до української культури, а тим більше намагання пропагувати та культивувати її здобутки розцінювалися однозначно — як вияв войовничого буржуазного націоналізму.

І от під час чергового сплеску більшовистського терору 19 листопада 1937 р. Щепотьєва поглинає "чорна Маруся". Рішенням особливої наради його засуджено на смертну кару і наприкінці листопада того ж кривавого 37 року вирок було виконано у Полтаві.

Так загинув у розквіті творчих сил талановитий учений, поет, композитор, педагог та громадсько-культурний діяч, що зробив значний внесок у розвиток культури рідного народу і міг збагатити її новими здобутками. Тепер, знайомлячись з його творами і науковими працями, можемо усвідомити масштаби тих непоправних втрат, що їх зазнала українська культура внаслідок комуністичного тоталітаризму.

Наш святий обов'язок дбайливо зібрати, осмислити і ввести у науковий та культурний обіг усе те цінне, що є у творчій спадщині репресованих діячів культури, включити їх доробок у фундамент нової культури, створюваної в умовах державної незалежності України.

Саме такої вдячної уваги заслуговує творчий набуток Щепотьєва — літературознавця, фольклориста, поета-перекладача, композитора та популяризатора науки. На часі завдання зібрати і упорядкувати праці вче-

ного з етнографії, фольклору, історії літератури та музикознавства. Насамперед це стосується творів і наукових досліджень, що залишилися у рукописах або опубліковані лише частково.

Саме до таких належить піонерська студія Щепотьєва про зв'язок творчості Шевченка з українською народною піснею. Як у діяльності Щепотьєва – музикознавця, фольклориста та етнографа – центральне місце посідає його зацікавлення українською народною піснею, так у царині історико-літературних досліджень увага вченого фокусується навколо творчості Шевченка, поки у 20-х роках ці два напрями не зливаються в одне русло.

Уже в популярних нарисах з історії української літератури, що мають назву “Розмови про українських письменників”¹¹, розділ про творчість Шевченка посідає центральне місце. У збірнику “На роковини Шевченкові” (Харків, 1920) цей розділ було надруковано у дещо переробленому вигляді.

На засіданнях Полтавського наукового товариства Щепотьєв виступив кілька доповідей, присвячених творчості Шевченка: “Причинна” як національна балада” (3 липня 1921 р.), “Народні легенди про Шевченка” (11 березня 1924 р.) та ін.

У середині 20-х років у літературознавчих та фольклористичних публікаціях Щепотьєва визначається як провідна тема “Шевченко і фольклор”. Свідченням цього є такі спеціальні розвідки, взаємопов'язані між собою, як “Образ пугача й сови в українських народних піснях” (доповідь на засіданні Полтавського наукового товариства 11 травня 1924 р.), “До питання про вплив народної словесності на Шевченка”¹² та “Шевченкова “Калина” як балада на світову тему”¹³. У другій із зазначених статей йдеться про образи нічних птахів у поемах “Катерина”, “Хустина”, “Наймичка”, “Сова”, “Сон” та у поезіях збірки “Три літа”. Поступово з цих окремих розвідок викристалізовується цілісне дослідження, яке врешті набуває форми завершеної монографії, що дістає назву “Образи птахів у Шевченковій творчості” з уточнюючим підзаголовком: “Матеріали до Шевченкової символіки та до питання про вплив народної поезії на Шевченка”.

Автограф цієї праці тепер зберігається у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, куди його передав разом із частиною архіву батька син професора Микола Володимирович Щепотьєв (Ф. 166, #000). Обсяг праці – 93 аркуші, списані переважно з обох боків. Монографія складається із вступу, одного узагальнюючого (“Пташки”) та 27 окремих тематичних розділів (за назвами птахів), висновків та додатків – двох статистичних таблиць із кількісними показниками використання образів птахів у творах Шевченка за роками і назвами. Нижче подаємо частину неопублікованої праці (вступ, два розділи та висновки).

На закінчення висловлюю щире подяку хранителеві фондів Рукописного відділу Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка канд. філол. наук Сергієві Анастасовичу Гальченку, ст. наук. співробітникам цього ж відділу канд. філол. наук Ларисі Петрівні Мірошніченко, Альбіні Оганесівні Шацькій та Галині Миколаївні Бурлаці за доброзичливе сприяння і допомогу у здійсненні цієї публікації.

Київ

¹ Ротач П. Фольклорист, музикознавець, перекладач // Друг читача. – 1990. – 13 вересня; Івахненко Лідія. Його вітали публіка і артисти // Там само. – 1990. – 27 грудня; Бабенко Людмила. Блискучий талант: Щепотьєв Володимир Олександрович // Реабілітовані історією. / Редколегія: П. Т. Тронько (відпов. редактор) та ін. – К. – Полтава: Рідний край, 1992. – С. 64–69; Ї ж, Те ж саме (скорочений варіант), Блискучий талант професора Володимира Щепотьєва // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 4. – С. 65–68;

- Її ж, Видатний краєзнавець // Репресоване краєзнавство: Збірник ... / Редколегія: П. Т. Тронько (відповід. редактор) та ін. — Полтава: 1992. — С. 80–84.
- ² Труды Полтавской ученой архивной комиссии. — Вып. 7. — Полтава, 1910. — С. 1–45.
- ³ Там само. Вып. 8. — Полтава, 1912. — С. 37–44.
- ⁴ Там само. — С. 46–48.
- ⁵ Будищанець В. (Щепотьєв В.) Славний музика Микола Лисенко. — Полтава, 1913.
- ⁶ Щепотьєв В. А. Народные песни, записанные в Полтавской губернии (С нотами). — Полтава: Изд. Полтавской губернской архивной комиссии, 1915.
- ⁷ Див.: Грицюк Н. Федір Миколайович Попадич. — К.: Музика, 1987.
- ⁸ Див.: Листи В. О. Щепотьєва до директора Харківського оперного театру О. Т. Дзбанівського 1925 р. // Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 67, ##628–631.
- ⁹ Див.: М. В. Щепотьєв. В. О. Щепотьєв. Біографічний нарис: Машинопис // Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 165, а7.
- ¹⁰ Івахненко Л. Його вітали публіка й артисти [В. О. Щепотьєв]. // Друг читача, 1990. — 27 грудня.
- ¹¹ В. О. Щепотьєв. Розмови про українських письменників. Ч. I: Від найдавніших часів до 60-х років XIX ст. — Полтава: Просвіта, 1918; те ж саме, 2-ге видання. — Полтава: Просвіта, 1919.
- ¹² Записки Полтавського інституту народної освіти. — Т. 2, 1926. — С. 155–172.
- ¹³ Там само. — Т. 4, 1927. — С. 39–42.

Володимир Щепотьєв

ОБРАЗИ ПТАХІВ У ШЕВЧЕНКОВІЙ ТВОРЧОСТІ

(До питання про вплив народної поезії
та символіки на Шевченка)

Вплив народної поезії на Шевченкову творчість відчувався дуже давно.

Безумовно, всі ті критики, що називали Шевченка “народним поетом”, мали на увазі й цей вплив (Огляд їх у розвідці проф. М. Плевако “Шевченко й критика”. — Х., 1924). Однак минув довгий час, поки ця справа була поставлена як окреме питання шевченкознавства, поки почалися студії над “Кобзарем” з цього саме погляду. Одним із перших тут був акад. М. Сумцов. У своїй статті “О мотивах поэзии Т. Шевченка” (Киев. Стар. 1898, II) він говорить, що поезія Шевченка “насквозь пропитана народностью, и крайне трудно, почти невозможно, определить, где кончается малорус. народная поэзия, и где начинается личное творчество поэта” (211 с.). Підходячи до питання ближче, М. Сумцов зазначав: “Народность Шевченка складается из двух родственных элементов: а) народности внешней, заимствованной и б) народности внутренней, психически наследственной» (214 с.). Розбираючи далі на двох сторінках “внешние мотивы” поезії Шевченка, Сумцов наводить приклади народних пісень, що згадуються в “Кобзарі”, “легенды, предания, сказки, пословицы», «поверья и обычаи», художні образи, взяті з народної словесності (напр., образ смерті з косою, образи долі й недолі), і кінчає порівняннями й символами: явір — горе парубка, весілля — війна, калина — дівчина, жнива — бій, заростання шляхів — відсутність милого (215–216 с.). Стаття намічає тільки програми дальших розвідок у цьому напрямі, не деталізує нічого, що зазначає й сам автор.

В іншій своїй статті — “Любимые народные песни Шевченка” (Укр. Жизнь. — 1914, II) акад. М. Сумцов, зазначаючи любов поета до народних пісень і перераховуючи за “Кобзарем”, Щоденником, тощо, улюблені його пісні, спиняється й на питанні про їх вплив на Шевченка. Однак й тут говориться тільки про вплив народної символіки, говориться дуже коротко і повторюється те, що вже сказано в згаданій статті з “Киев. Старини”.